

Драгана Поповић
Дарја Војводић

ГНЕЗДО У РУСКОЈ ЈЕЗИЧКОЈ СЛИЦИ СВЕТА: АНАЛИЗА НА МАТЕРИЈАЛУ ЛЕКСИКОГРАФСКИХ ИЗВОРА*

У раду се укрштањем података из различитих лексикографских извора утврђује представа о гнезду одражена у савременом руском књижевном језику и руској култури. Анализирају се значења лексеме *гнездо* с циљем да се одреди мотивација за пренос имена на различите денотате, тј. за проширење значења путем механизма метафоре и метонимије. Истовремено се издвајају аспекти гнезда као објекта физичког света који су утицали на могућност да лексема *гнездо* постане вишезначна и да уђе у фонд културолошки релевантних. Резултати анализе представљају основ за детаљније описивање лексеме *гнездо* и реконструкцију једног сегмента руске језичке слике света.

Кључне речи: језичка слика света, лексема *гнездо*, мотивација, концептуализација, руски језик.

This paper examines the concept of the nest as reflected in the contemporary Russian literary language and culture by cross-referencing data from various lexicographic sources. It analyzes the meanings of the lexeme *гнездо* ('nest') with the aim of identifying the motivation behind the transfer of the name to various referents, i.e., the extension of its meaning through the mechanisms of metaphor and metonymy. At the same time, the study highlights aspects of the nest as a physical object that have contributed to the lexeme's capacity to become polysemous and to enter the corpus of culturally significant terms. The results of the analysis serve as a foundation for a more detailed description of the lexeme *гнездо* and for the reconstruction of a segment of the Russian linguistic worldview.

Key words: linguistic worldview, lexeme *гнездо* ('nest'), motivation, conceptualization, Russian language.

1. Увод. Поглед на свет просечних припадника неке лингвокултурне заједнице садржан је у језику у виду судова о ономе што их окружује и представља језичку слику света, као својеврсну интерпретацију стварности.

„Ова интерпретација је резултат субјективне перцепције и концептуализације стварности од стране говорника датог језика; она, дакле, има изразито субјективан, антропоцентричан карактер, али је истовремено и интересубјективна у смислу да постаје друштвено прихваћена и да спаја људе у датом друштвеном кругу, стварајући јединство мисли, осећања и вредности [...]” (БАРТМИЊСКИ 2011: 46).

У оквиру језика може постојати више слика света, произашлих из његових дијалеката, фолклора, различитих функционалних стилова (БАРТМИЊСКИ 2011: 50). Сходно томе, и основне јединице словенског модела света као фрагменти језичких слика могу се међусобно разликовати. У структури

* Анализа представљена у овом раду делимично је изложена 2. децембра 2024. године на Тринаестом међународном интердисциплинарном симпозијуму *Сусрећ култура*.

традиционалног модела света гнездо је место од ритуалног значаја и као такво део је категорије простора (СМ 2001: IX–X). У народном предању оно има магијска својства, магијске функције, садржи чудесне предмете, може бити место у којем су концентрисане болест и смрт, а симболише и кућу, породицу, домаће огњиште (СД 1995: 502). Гнездо је присутно у народним веровањима, ритуалима, народним бајкама и биљинама.

Циљ овог рада јесте опис слике гнезда у савременом руском књижевном језику како би се у наредним планираним истраживањима извршила компарација са ситуацијом у народној култури или другим словенским језицима и установиле сличности и разлике у поређеним језичким сликама света. Истраживање укључује анализу семантичког садржаја лексеме *гнездо* ради утврђивања мотивације за примарну и секундарну номинацију, тј. за проширење значења, нарочито путем метафоричких и метонимијских трансформација¹, као когнитивних и језичких механизма помоћу којих човек концептуализује² стварност. Као „сохраняющийся в слове отпечаток того движения мысли, которое имело место в момент возникновения слова”, мотивација³ открива шта условљава повезивање неког језичког знака с елементима ванјезичког света (Маслов 1987: 111, 113). То подразумева указивање на аспекте (особине, обележја) гнезда као објекта физичког света који су утицали на именовање различитих денотата речју истог звучног састава. На овај начин биће показано и како говорници руског језика концептуализују појам ‘гнездо’.

Избор извора у складу је са схватањем лублинске етнолингвистичке школе, по којем се језичка слика света може реконструисати на темељу речничких (системских), анкетних и текстуалних података. Унутар датог правца посебно место има лексика, као најочитији основ за опис и спознају слике света. Подаци које она пружа траже се у значењу лексема⁴ (укључујући енци-

¹ Овде се првенствено мисли на лексичку, али и на појмовну метафору и метонимију, будући да лексичку метафору омогућава појмовна метафора, као што се и лексичка метонимија темељи на појмовној метонимији (Драгићевић 2007: 163). Функција лексичке или језичке метафоре јесте номинација, за разлику од метафоре као стилске фигуре, иако је понекад у литератури присутно и залагање да се поменути термин употребљава само за поетску метафору, уз тврдњу да је језичка метафора, тј. полисемија „довршена лексикализација ради (о)богаћења рјечника” (Ковачевић 2015: 32). Лексичка метафора, као један од механизма полисемије (начина добијања нових значења одређене лексеме) „подразумева пренос имена с једног појма на други на основу сличности”, док се лексичка метонимија дефинише као „способност многих чланова једне тематске групе лексема да по истом моделу преносе своја имена на друге појмове из истог домена стварности на основу неке логичке везе међу њима”. Појмовна метафора је ментални механизам који човеку помаже да схвати и организује стварност кроз „разумевање једног појма (или појмовног домена) преко другог појма (појмовног домена)” (Драгићевић 2007: 90, 146, 148, 167). Појмовна метонимија одређује се као „когнитивни процес у којем један појмовни ентитет, преносник, омогућава ментални приступ другом појмовном ентитету, циљу, унутар истог идеализованог когнитивног модела” (Раџен – Кебечеш 2014: 309). Другим речима, циљном ентитету приступа се преко изворног ентитета, а оба се налазе унутар истог домена.

² Концептуализација се схвата као образовање појмова „на основу његовог физичког, људског, емоционалног и интелектуалног искуства са светом који га окружује” (Кликовач 2004: 9).

³ Мотивација се изједначава с унутрашњом формом речи када се разматра као карика којом се садржај (значење) речи повезује с њеним спољашњим обликом (Маслов 1987: 113).

⁴ У раду се под термином *лексема* подразумева језичка јединица са свим њеним значењима и граматичким облицима, док *реч* представља „конкретну реализацију лексеме” (Драги-

клопедијска знања, лексичке и културне конотације), њиховој унутрашњој форми и етимологији, хиперонимским, хипонимским, еквонимским односима у које оне ступају (синонимски, антонимски, деривациони низови (творбени и семантички), синтагматски односи), фразеологизмима и устаљеним спојевима (колокацијама) чији су елементи, метафоричким моделима којима се подвргавају, граматичким категоријама које поседују. Поред тога, важност имају речи као део текста и као резултат актуелне језичке свести говорника (експериментална истраживања). Језик се проучава у вези с историјом, културом и системима вредности одређених заједница, за чијим се елементима трага у различитим језичким средствима: значењима и начинима образовања речи, фразеологизмима, синтаксичким конструкцијама, структури текстова. Захваљујући овоме, опис одређеног појма одражава све постојеће особине именованог денотата, устаљене у свести говорника датог језика (БАРТМИЊСКИ 2011: 19, 51–69, 100).

Сходно свему наведеном, ово истраживање заснива се на лексикографском материјалу који обухвата значења лексеме *гнездо*, њену етимологију, деривате, синонимске низове чији је део, фразеологизме с компонентом *гнездо*, као и информације садржане у истоименом асоцијативном пољу (представљеном у асоцијативном речнику). Лексема *гнездо* анализира се и у различитим контекстима, датим у виду илустративног материјала унутар речничких чланака или преузетим из других (електронских) извора.

Реч је, дакле, о синтетичком приступу који не подразумева да сваки од поменутих аспеката буде једнако представљен. Суштина је у чињеници да различити извори пружају информације о томе „како просечни припадници језичко-културне заједнице поимају неки објекат назван речју, то јест како га категоришу, која својства сматрају важнима и како га оцењују” (СТЕФАНОВИЋ 2022: 13). То је у складу и с тврдњом да анализа значења одређене лексеме са различитих аспеката (етимолошког, историјског, савременог) пружа могућност да се „истражи концептуализација појма који је њоме именован” (ДРАГИЋЕВИЋ 2024: 118).

Језичка слика света повезана је с концептуалном сликом света коју чине наивна и научна знања (ДРАГИЋЕВИЋ 2024: 84–87). С научне тачке гледишта гнездо је творевина животиња, чија је функција првенствено везана за извођење потомства, иако (ређе) може служити и као склониште. Зоологија се бави гнездима као обитавалиштима припадника различитих класа животиња: инсеката, неких риба, водоземаца, гмизаваца, птица, сисара (најчешће глодара). Истовремено се указује на разноврсност гнѣздā (нарочито код инсеката и птица), материјал од којег се она праве, те на места њиховог размештања (на земљи, у песку, на дрвећу, на води, у води, у дупљи, у јазбини) (БЭС 1986: 144–145). Језичка слика света добија се укрштањем података из различитих лексикографских извора помоћу којих се реконструише представа о гнезду као елементу ванјезичке стварности који је, због збира различитих особина пренетих на друге објекте, постао и мотив за ширење значења и тако обогатио руску језичку слику света.

ВЕВИЋ 2007: 35–36). У случају када се позивамо на друге ауторе, ове термине преузимамо у складу с њиховом употребом у цитираном делу.

2. АНАЛИЗА РЕЧНИЧКОГ МАТЕРИЈАЛА. Извори за истраживање су дескриптивни, творбени, фразеолошки, етимолошки речници, речници синонима, специјализовани (стручни) речници, енциклопедије и енциклопедијски речници. Уколико су биле потребне додатне информације, коришћени су и други извори, пре свега електронски корпус руског језика (НКРЯ).

2.1. ЕТИМОЛОГИЈА. Етимолошка анализа први је корак у проналажењу мотивација за давање неког имена одређеном денотату, а откривање пута којим се дошло до назива доприноси и увиду у концептуализацију анализиране лексеме.

Према подацима које пружа *Русский этимологический словарь* развој лексеме *гнездо* текао је на следећи начин: прасл. **gnězdo* ‘гнездо (птиц, насекомых и др.)’ < б.-слав. **nizdŏ* < и.-е. **ni-sd-ŏm* из **ni-* ‘низ, вниз’ + нулевая ступень от **sed-* ‘сидеть, садиться’. Наводи се и да се праиндоевропско **ni-sd-o-* тумачи као ‘место куда садится (птица)’. О појави иницијалног **g-*, али и **-ě-* нема јединственог мишљења (Аникин 2017: 41–42).

2.2. ЛЕКСЕМА *ГНЕЗДО* У САВРЕМЕНИМ ЛЕКСИКОГРАФСКИМ ИЗВОРИМА. У овом делу рада основни извор речничких података јесте *Словарь русского языка в четырех томах* (МАС, URL)⁵. Садржај анализираних података поређен је с дефиницијама у другим експланаторним речницима (*Большой толковый словарь русского языка* (БТС), *Толковый словарь русского языка* (Ушаков, URL)).⁶

Судећи по етимолошким подацима, гнездо се првобитно везује за седење које подразумева боравак на једном месту, чија је сврха најочитија код птица. На то указују и савремене дефиниције лексеме *гнездо* (‘место, устраиваемое или приспособляемое птицами для кладки яиц и высживания птенцов’) које садрже девербатив *высиживание: сидеть → высидеть → высиживать → высиживание* (Тихонов 1990/2: 100). Тако је гнездо ‘место које птице праве или уређују и на којем седе с циљем да изведу птиће’. Њиховом појавом на свет гнездо постаје и ‘птичје место обитавања’. То је најчешће ‘мали простор на којем је груписано више сродних јединки’, о чему речници не информишу експлицитно. Гнездо је и ‘место обитавања различитих животиња’ (‘место, приспособленное животными или насекомыми для зимовки’ (МАС); ‘о месте обитания, зимовки, спячки животных или насекомых’ (БТС 2000: 211)): *гнездо белки, куницы, кабана, муравьев, пчел, ос*.⁷

⁵ Будући да се ради о главном извору, на њега се неће сваки пут указивати. Ознака URL уносиће се у парентезу само код првог помињања електронског извора за речник.

⁶ Лексема *гнездо* је вишезначна, али се не подудара број издвојених значења у чланцима консултованих речника. Ова неуједначеност углавном је резултат различитог организовања речничких чланака, тј. распоређивања наведених значења и степена њихове издиференцираности, уп.: 1.а. ‘место, устраиваемое или приспособляемое птицами для кладки яиц и высживания птенцов’, 1.б. ‘место, приспособленное животными или насекомыми для зимовки’ (МАС) и 1.а. ‘помещение, логово, приспособленное птицами, животными для кладки яиц, высживания птенцов, выведения детенышей’ (Ушаков).

⁷ Без обзира на овде изнете претпоставке, вероватно је немогуће утврдити на који се денотат назив *гнездо* првенствено односи. То донекле илуструју и речничке дефиниције: ‘помещение, логово, приспособленное птицами, животными для кладки яиц, высживания птенцов, выведения детенышей’ (Ушаков). Уп. и с дефиницијом гнезда у речнику из 19. века: ‘различного рода помещение или место, где животные выводят детенышей своих’ (Даль 2006: 416).

Захваљујући лексичкој метафори, гнездо постаје и ‘место боравка / становања човека’, тј. домаће огњиште (*перен.* ‘место житељства, домашний очаг’: *наше гнездо, отцовское гнездо*). Људска представа о гнезду као ‘месту које пружа топлину, сигурност, заштићеност’ рефлектовала се на човеково место становања и омогућила „асоцијативно повезивање [...] двају семантичких садржаја; а ово је асоцијативно повезивање, даље, резултирало преносом номинације” с једног референта на други (ГОРТАН-ПРЕМК 2004: 86)⁸: с појма гнезда као места обитавања птица на појам гнезда као домаћег огњишта. На такво виђење гнезда посредно се указује у илустративном делу речничког чланка, али се потврде о њему могу наћи и у другим изворима (текстовима).

В Варваре он открил положительное качество: любовь к уюту⁹, она неумолимо украшала свое гнездо. (МАС)
[...] она была создана для большого и *теплого семейного гнезда*, но и в этом ей отказали. (НКРЯ)

Додељивање истог језичког знака птичјем и људском месту обитавања могло би се повезати с примарним метафорама ПРИВРЖЕНОСТ ЈЕ ТОПЛОТА, (ЕМОЦИОНАЛНА) БЛИСКОСТ ЈЕ БЛИЗИНА И ОДНОС ЈЕ ОГРАЂЕНИ ПРОСТОР (в. Лелкоф – Џонсон 2014: 272–305) јер се овде гнездо и кућа не повезују само као физички објекти и не посматрају независно од својих станара којима се приписују приврженост и блиски односи, због чега се дати омеђени простор и доживљава као топао и сигуран. То поткрепљује и чињеница да је реч о лексеми *гнездо* у значењу ‘место житељства, домашний очаг’, а *домашний очаг* не означава само родни дом већ и породицу (‘семья, родной дом’).

Значење ‘тајно место окупљања људи с криминалним или другим лошим намерама’ (*перен.* ‘притон, тайное пристанище’) темељи се на виђењу гнезда као места које пружа заклон. Лексема *гнездо* дефинише се помоћу именице *притон* која се данас искључиво негативно одређује као тајно уточиште, јазбина (*воровское, разбойничье гнездо*).¹⁰ Може се претпоставити да је овде трансформација значења настала варирањем посредством појмовне метонимије: СКРИВЕНО МЕСТО ЗА СКРИВЕНУ РАДЊУ.

Посредством метонимијске трансформације *местѿо* → *они који бораве на ѿом местѿу* појавило се значење ‘птичја / животињска породица или њихова

⁸ Гледано из угла компонентијалне анализе, код метафоре је реч о преносу номинације, мотивисаном повезивањем сема нижег ранга. При томе се архисема полазног домена замењује архисемом циљног домена (ГОРТАН-ПРЕМК 2004: 86). У нашем случају, наведене секундарне компоненте представљају елемент који обједињује семантичке садржаје ‘место житељства птица’ и ‘место житељства човека’.

⁹ Према Ј. Степанову (2004: 826–827) појам ‘уют’ Русе асоцира на „своје”, на топао, миран кутак заштићен од спољашњег света и непознатих људи.

¹⁰ У речнику из 19. века нема оваквог ограничења датог значења лексеми *гнездо*: ‘жиљье, жилище всякого рода; притон, пристанище, скопище, поселение’: Эта деревушка воровское гнездо; Он перенес или свил гнездо на чужбин(у)е (Даль 2006: 417). На слично указују и синтагме типа *гнездо поэтов*, „птеныц гнезда Петрова” (из Пушкинове поеме *Полтава*), *литературное гнездо*, које нису негативно маркиране, а односе се на групе по нечему блиских људи. Позитивна или негативна оцена може зависити од тачке гледишта говорног лица, нпр. *контрреволюционное гнездо*. Могућа је и иронична употреба синтагми с компонентом *гнездо*: «Сокол Жириновского» вернулся в *партийное гнездо* (Трибуна).

младунчад'.¹¹ У овом случају реч је о сродством повезаним станарима гнезда ('семья птиц, животных; выводок'¹²).

[...] индюшка околела, пропадает *все гнездо*!¹³ (НКРЯ)

Рядом с шершнями не стоит делать резких движений. Никогда не убивайте их – можно вызвать нападение *всего гнезда*! (НКРЯ)

По истом принципу настало је и значење 'људска породица као група сродника који потичу из истог дома' (*перен. устар.* 'семья, род (о людях)').

Они все в родстве. Все – из *одного гнезда*. (МАС)

Сын, уже немолодой, снялся со *всем гнездом*, в Киргизию откочевал, плотину какою-то строить. (НКРЯ)

Сегмент семантичког садржаја који се тиче човекове породице или рода данас није актуелан, а у староруском језику лексема *гнѣздо* у значењима 'племя', 'род', 'семья' бележи се од 11. века. Тако је један од великих кнежева добио надимак *Большое Гнездо* (*Всеволод Большое Гнездо*, 1154–1212) јер је имао много деце (осам синова и четири кћери) (БСЭ 1971/5: 442).

Захваљујући форми (удубљеном облику) и чињеници да је реч о месту на којем су концентрисане сродне јединке, назив *гнездо* повезује се с неживом природом, биљкама и гљивама.¹⁴ Код наредних номинација доминантне су следеће особине гнезда:

1. Груписање – 1) 'группа биљака, гљива' ('скопление, группа растений, грибов и пр., растущих вместе') – *гнездо груздей, гнездо цветов*¹⁵; 2) 'группа истоврсних предмета' ('скопление чего-л.; группа каких-л. однородных предметов, расположенных вместе') – у рударству¹⁶ – *гнездо руды, рудные гнезда, гнездо кристаллов, гнезда золотых руд*; 3) 'группа речи с истим кореном' (*лингв.* 'группа слов одного корня') – у лингвистици – *словообразовательное гнездо, гнездо слов, лексическое, синонимическое, словарное, этимологическое, фразеологическое гнездо* (Соколова – Старикова 2019); 'више семенки / биљака посејаних / посађених на једном месту' (с.-х. 'место высева двух или нескольких семян, посадки двух или более растений') – у ратарству – *посев гнездами*¹⁷;

2. Облик – 1) 'улегнуто место у које се нешто умеће' ('углубление, отверстие и т. п., в которое вставляется, вкладывается, вдвигается что-л') – у војној

¹¹ Метонимијска дисперзија представља мутацију „архисеме полазног семантичког садржаја која се састоји у измени ранга њеног основног и пратећег елемента” (Гортан-Премк 2004: 75).

¹² У овом значењу стручни термин *гнездо* присутан је у сточарству (*гнездо* (в животноводстве) – группа сельскохозяйственных животных, полученных как единая группа особей от единого плодотворного осеменения (БРЭ, URL)) и делимично у пчеларству (*гнездо пчел* – часть сотов в улье, занятых расплодом и кормом, где развиваются и живут пчелы [...] (ССП 1955: 77)).

¹³ Секундарна значења добијена метонимијом, као и метафором, реализују се у контексту са семантичким детерминатором (Гортан-Премк 2004: 52, 76), нпр.: *пропадает все гнездо; она украшала свое гнездо*.

¹⁴ У језичкој слици света биљке и гљиве претежно су део неорганске природе и не перципирају се као живи организми.

¹⁵ То могу бити и делови биљака: Она сорвала ветку боярышника с пышным *гнездом* белых *цветов* (МАС).

¹⁶ *Гнездо* – относительно не крупное локальное скопление полезного ископаемого, обычно не более 1 м в поперечнике (ГЭ 1986/2: 80).

¹⁷ Уп. с *гнездовой посев* – размещение семян при посеве группами (гнездами) – в рядках или по углам квадрата (квадратно-гнездовой посев) (СХЭС 1989: 108).

вештини – *гнезда для патронов, гнезда для прикладов*; у електротехници – *штетельное гнездо, гнездо детекторной лампы на приемнике, детекторные гнезда приемника, телефонные гнезда приемника, гнездо панельное*; 2) ‘скрыто место за смештај оружја и онога ко се њиме служи’ (‘укрытое место, предназначено для бойца с оружием’) – у војној вештини – *пулеметное гнездо*¹⁸, *снайперское гнездо, залечь в гнезде*).

У првом случају реч је о метонимијској трансформацији *месѿю* → *они који бораве на ѿом месѿю*, тј. с једне стране, указује се на место, а с друге, на груписаност идентичних јединица које се на том месту налазе или развијају као својеврсни „станари гнезда”.

Значења настала као резултат метафоричке асоцијације по облику потврђују чињеницу да се она може појавити „у садејству са неком другом мотивационом везом” (ГОРТАН-ПРЕМК 2004: 90): облик и заклоњеност.

2.3. ТВОРБЕНО-СЕМАНТИЧКИ ДЕРИВАТИ. Именица *гнездо* доминанта је истоименог творбено-семантичког гнезда у којем су првостепени деривати лексема: *гнездышко, гнездовище, гнездарь, гнездовье, гнездовой, безгнездый, безгнездный, погнездно, гнездить*¹⁹, *гнездовать, двугнездный*. Остале чланове гнезда чине творенице: *квадратно-гнездовой, гнездиться, гнездилище, взнездиться, взгнездиться*²⁰, *загнездиться, разгнездиться, угнездиться, угнездить, гнездоваться, гнездование, гнездовка* (Тихонов 1990/1: 229). У наведеним дериватима углавном се потврђују већ издвојене особине гнезда које су утицале на настанак нових значења.

2.3.1. МЕСТО ОБИТАВАЊА, ОКУПЉАЊА ПТИЦА, ЖИВОТИЊА, ЉУДИ. Изведеница *гнездышко* деминутивни је облик именице *гнездо*. Када се односи на заједнички, породични живот, овај деминутив одсликава гнездо као пријатно, топло, заштићено место: *теплое гнездышко* (*разг. перен.* ‘домашний, семейный уют’ (УШАКОВ)) – *семейное гнездышко, устраивать домашнее гнездышко, тихое гнездышко, любовное гнездышко*.

Дериват *гнездовище* (*разг.* ‘то же, что: гнездо’²¹ (ЕФРЕМОВА, URL)) представља разговорну варијанту именице *гнездо*, насталу додавањем суфикса *-овищ(е)* творбеној основи *гнезд-*. Ради се о форми непродуктивног суфикса средњег рода *-ищ(е)* (хомонима истоветног аугментативног суфикса) код којег је доминантно значење места.²²

¹⁸ *Пулеметное гнездо* – пулеметный окоп, сделанный в крутости стрелкового окопа и траншеи, имеющий легкое перекрытие, защищающее от осколков снарядов и шрапнели, и открытый с тылу (ФС, URL).

¹⁹ Глагол *гнездить* не наводи се у речницима, а у електронском корпусу руског језика даје се само један пример употребе: *Савоня, оставшись наедине с самим собой, поудобнее гнездит голову в поднятом вороте бушлата* (НКРЯ).

²⁰ Овај глагол није присутан у речницима савременог руског језика (‘взмоститься гнездом, устроить где, на чем гнездо, сиденье; приютиться высоко’ (Даль 2006/1: 258)).

²¹ У значењима: ‘место, устраиваемое птицами для кладки яиц и высиживания птенцов’; ‘место обитания некоторых животных, насекомых’; *перен.* ‘выводок птиц, животных’ (ЕФРЕМОВА). Примери употребе показују да се лексема *гнездовище* може односити и на места обитавања или окупљања људи: *отцовское гнездовище, чиновничьи гнездовища*.

²² Помоћу датог суфикса раније су се образовали називи места од именичких основа са значењем предмета или радње, нпр.: *пастбище, пожарище, логовище*. У облику *-ищ(е), -овищ(е)*

– Скоро ляжет снег – и вылезут из своих *гнездовиц* птицы и звери, и снова оживет тайга. (НКРЯ)

С друге стране, дериват *гнездилище*, који означава уточиште (‘тайное пристанище, убежище, обиталище кого-либо’ (ЕФРЕМОВА)) садржи продуктивни суфикс *-лиц(е)*, „производящий от глагольных основ существительные со значением места, вместилища, где происходит или производится какое-нибудь действие: *обиталище, жилище [...]*” (Виноградов 1986: 110): *гнездилище торговцев, гнездилища крыс и бродячих собак, гнездилища саранчи*.²³

Изведенице *гнездовье* (‘место гнездования’) и *гнездовка* (‘то же, что гнездовье’) означавају место где се птице гнезде, гнездилиште.

Некоторые из ученых отправились исследовать птичьи *гнездовья* и собирать растения. (МАС)

На острове обнаружена *гнездовка* белых полярных чаек. Всего около 100 гнезд. (МАС)

Лексемом *гнездовье* именује се и место живљења / окупљања људи.

Под литераторскимима местами подразумевались квартиры вокруг метро «Аэропорт», *гнездовье* вокруг Шкловского и его частой гостьи Лили Брик [...]. (НКРЯ)

Судећи по употреби лексеме *гнездовье*, улогу денотата може имати и међусобно повезана људска заједница која борави на одређеном месту, што је још један пример метонимијске трансформације.

В этом мире, оказывается, исчезают не люди, а целые *гнездовья*, племена со своим бытом, разговором, играми, музыкой. (НКРЯ)

2.3.2. Изградња, насељавање, смештање, величина, функција. Глагол *гнездиться* (‘жить, устраивать гнезда (о птицах)’) обједињује прављење гнезда²⁴ и обитавање у њему²⁵. При томе насељавање може бити масовно, што је најсвојственије инсектима (‘жить гнездами в большом количестве (о насекомых)’).

В ней [скале] много углублений, в которых *гнездятся* дикие голуби. (МАС)

В щелях *гнездятся* тараканы. (МАС)

Када се тиче људи, код овог глагола долази до изражаја представа о гнезду као скученом месту (*перен.* ‘ютиться, иметь пристанище (о людях)’).²⁶

овај суфикс појављује се „в названиях части, за которую держат предмет, обозначенный основой”, нпр. *топорище, кнутовище* (Виноградов 1986: 110). Именица *гнездовище* могла је настати по аналогји са својим (квази)синонимом *логовище* (‘место, являющееся жилищем зверя, на земле или в неглубокой открытой яме’ (Ушаков)).

²³ Неки примери показују да „обитаваоци” уточишта могу бити и апстрактне појаве, нпр. *гнездилища нечистой силы*.

²⁴ У деривату *занездиться* (‘начать гнездиться’ (ЕФРЕМОВА)) присутна је компонента почетка радње.

²⁵ Глагол *разгнездиться* (‘разместиться по гнездам (о птицах) (ЕФРЕМОВА) карактерише усмереност радње на различите стране.

²⁶ Смештање на малом простору означавају и деривати *угнездить* (*разг.* ‘поместить, расположить что-либо в тесном месте, на небольшом пространстве (ЕФРЕМОВА) и *угнездиться* (‘поместиться, расположиться на небольшом пространстве’). Код секундарног значења глагола *угнездиться* у првом плану је удобност (‘удобно устроиться где-л., обычно на небольшом пространстве’).

Заехали потом к старой княгине, жившей в большом темном доме. Там жилим пахло только в одном уголке, где она *гнездилась*. (МАС)

Глагол *гнездиться* односи се и на човеков унутрашњи свет (*перен.* ‘проч-но держаться в ком-, чем-л., где-л.; корениться’), па се гнездити могу мисли и осећања (*тоска гнездится, мысли гнездятся*). Ово значење темели се на виђењу гнезда као места укоренивања, уврежености, постојаности.²⁷

Темное чувство скрыто *гнездились* в его сердце. (МАС)

Извођење младунчади, као сврха прављења гнезда и његова основна функција, акцентовано је у значењу које обједињује глаголе *гнездоваться*²⁸ (‘выводить птенцов, детенышей, устраивая для этого гнезда, логова и т. п.’) и *гнездиться* (‘то же, что гнездоваться’).

Место, где всегда жили и *гнездились* волки, мужики звали Старым Бездоном. (МАС)

Начавшие *гнездоваться* грачи, разбуженные непогодью [...], срываются с гнезд и с тревожным граем долго летают над селом. (МАС)

Исто вреди и за мотивисану глаголску именицу *гнездование* (‘выведе-ние птенцов, детенышей, связанное у большинства птиц и некоторых животных с витьем, устройством гнезда’): *период гнездования птиц*.

2.3.3. НЕПОСТОЈАЊЕ МЕСТА ОБИТАВАЊА. Придев *безгнездный* (*безгнездый*) указује на одсуство гнезда, нпр. *безгнездая курица*.

[...] но как раз на этот случай вышел на крыльцо Порфирий Прокофьевич, потому что Мишутка ткнулся в то самое место, где давно уж тайком от дьячка неслась *безгнездая* курица, которая в испуге [...] кудахтала у крыльца, смешно расставивши крылья и как бы вызывая хозяина за нее заступиться. (НКРЯ)

2.3.4. РАСПОРЕЂЕНОСТ У ГРУПАМА. Осим на гнездо као место, придев *гнездовой* односи се на начин распоређености руде, биљака и др. (‘прил. к гнездо’; ‘образующий гнезда²⁹, расположенный гнездами’): *гнездовые залежания руды, гнездовое скопление полезных ископаемых, гнездовой посев*. То важи и за сло-женицу *квадратно-гнездовой*³⁰, о чему је делимично већ било речи.³¹

2.3.5. УЗРАСТ. Ловачким термином *гнездарь* (‘ловчая птица, пойманная и прирученная в возрасте птенца’ (УШАКОВ)) именује се птић којег узимају из гнезда да би га припитомили и обучили лову. Овде је веза са гнездом по-средна – преко онога ко у њему обитава, а акценат је на раном узрасту.

²⁷ То се може рећи и за његов дериват *вгнездиться* (‘вселиться, укорениться где-л., в чем-л.’).

²⁸ Глагол *гнездовать* (*разг.* ‘гнездоваться’ (БТС 2000: 212)) представља разговорну варијанту рефлексивног облика *гнездоваться*. Његово секундарно значење (*лингв.* ‘собирать в гнезда (6 зн.)’ – *гнездовать родственные слова* (БТС 2000: 212)) тиче се гнезда као лингвистич-ког термина (групписање у гнезда).

²⁹ У значењима: ‘скопление чего-л.; группа каких-л. однородных предметов, расположенных вместе’ и с.-х. ‘место высева двух или нескольких семян, посадки двух или более растений’.

³⁰ *Квадратно-гнездовой посев* – способ посева сельскохозяйственных культур, при кото-ром семена размещают по несколько штук в углах квадрата (прямоугольника) (БСЭ 1973/11: 563).

³¹ У савременим речницима нема одреднице *погнездно*, а у (Даль 2006/3: 152) наводи се пример: Бабки ставят *погнездно*, гнездами, четами (*бабки* су кости стоке које су се у игри слич-ној игри пиљака могле распоређивати у виду гнезда).

А я хитрый, – хвастался Фарух, – я никогда не возьму себе взрослого сокола, только с *гнездарем* охочусь. (НКРЯ)

2.4. Синоними лексеме *ГНЕЗДО*. Као извори послужили су *Словарь синонимов русского языка* З. Я. Александрове (даље ССРЯ) и *Словарь русских синонимов и сходных по смыслу выражений* Н. Абрамова (даље СРС) за које је својствен широк приступ одређивању синонима. То је нарочито уочљиво код речника Абрамова, а с обзиром на време његовог настанка приметна је и делимична застарелост представљених лексичких јединица. У складу с подацима из поменутих лексикографских извора, именица *гнездо* (или деривати с истим кореном) у одговарајућим значењима улази у синонимске низове с различитим доминантама: *жилище, средоточие, укорениться, устроиться* (ССРЯ); *вертеп, жилище, источник, куча, помещение, семейство, убежище, углубление, помещаться, утверждаться* (СРС). Реч је о доминантама чији низови садрже чланове са општом семантиком: 1) ‘место на којем бораве људи’ (*жилище*³², *делимично помещение*³³); 2) ‘група људи повезаних родбинским везама’ (*семейство*³⁴); 3) ‘смештање некога или нечега на одређеном месту’ (*помещаться*³⁵, *утверждаться*³⁶, *укорениться*³⁷, *устроиться*³⁸); 4) ‘(тајно) место окупљања, боравка људи које може пружити заклон’ (*вертеп*³⁹, *убежище*⁴⁰); 5) ‘место (средиште) из којег се нешто шири’ (*ис-*

³² *Жилище* – дом, квартира, крыша (над головой), кровля, приют, пристанище, угол, гнездо; *жилье* (разг.); *кров* (высок.); *обитель* (град.-поэт., теперь шутил.); *жилплощадь* (офици.); *обиталище, жило* (устар.); *фатера* (устар. прост.); *сень* (град.-поэт.) / просторное: *апартаменты* / неопрятное: *берлога, логово, логовище* (разг.) / темное, тесное: *нора; мурия* (устар. прост.) (ССРЯ 2001: 122–123) и *жилище* – *жилье, обиталище, обитель, кров, приют, жилище, местожительство, местонахождение, местопребывание, квартира, постой, гнездо, притон, пристанище; кибитка, чум, юрта*. Ср. *дом* и *убежище* (СРС, URL).

³³ *Помещение* – место, *вместилище, гнездо, гнездилище, хранилище, приют, убежище; отделение, склад, складочное место, депо, житница, ризница, сокровищница; водовместилище, водоем, бассейн, резервуар, аквариум; казнохранилище, книгохранилище, библиотека; арсенал. Помещение для жилья* – дом, *квартира; берлога, голубятня, скворешница (sic!), закута, конура, курятник, логово, логовище*. Ср. *убежище* (СРС).

³⁴ *Семейство* – семья, фамилия, дом, род, династия; *домашний очаг*. Собраться всем домом. Он устроил себе на чужбине теплое *гнездышко* (свил себе теплое *гнездо*) (СРС).

³⁵ *Помещаться* – *вмещаться, водворяться, воцаряться, деваться, гнездиться, угнездиться, поселяться, укореняться, пускать корни, утверждаться, располагаться, стать лагерем*. Там крамола свила себе *гнездо*. Ср. *приспособляться* (СРС).

³⁶ *Утверждаться* – *помещаться, воцаряться, угнездиться, укорениться*. Там крамола свила себе *гнездо*. Прот. *Пошатнуться* (СРС).

³⁷ *Укорениться* – 1. *установиться, укрепиться, внедриться, вкорениться, войти в обычай* (или *в обиход*), *пустить корни; въестся* (разг.) / о плохом: *свить (себе) гнездо*; 2. см. *приняться* 1 (ССРЯ 2001: 517).

³⁸ *Устроиться* – 1. *пристроиться, примоститься, приткнуться* (разг.); *приснаститься, притулиться* (прост.) / *удобно: расположиться; угнездиться* (разг.). См. также *поместиться, приютиться* 2. *обосноваться* / о ком-л. нежелательном: *свить (себе) гнездо* 3. см. *наладиться* 4. см. *поступить* 1 (ССРЯ 2001: 528–529).

³⁹ *Вертеп* – *гнездо, гнездилище, трущоба, притон, пристанище*. Вертеп разбойников. Ср. *убежище* (СРС).

⁴⁰ *Убежище* – *прибежище, приют, пристанище, стан, пристань, притон, гнездо, гнездилище, вертеп, трущоба; пансион, интернат, общежитие, заведение, монастырь, фаланстер*. Приют для малолетних. Гнездо (гнездилище, пристанище) разбойников. Воровской притон, воровское гнездо. Петербургские трущобы. Нет ни куста, ни забежища. *Давать приют* –

*точник*⁴¹); 6) 'место скупљања некога или нечега' (*средоточие*⁴²); 7) 'већа количина предмета натрпаних на једном месту' (*куча*⁴³); 8) 'удубљено место' (*углубление*⁴⁴).

У неким низовима лексема *гнездо* присутна је само у оквиру илустративног материјала и то као део фразеологизма *свить (себе) гнездо*.⁴⁵ У синонимској групи *семейство* она је представљена и у деминутивној форми, а фразеологизам се односи на заснивање дома, породице: Он *устроил себе* на чужбине *теплое гнездышко (свил себе теплое гнездо)*. Исти израз појављује се и у низовима с доминантама *помещаться* и *утверждаться*. У овом случају реч је о негативном контексту који гнездо представља као место укоренености нечега (конкретно завере, побуне): Там крамола *свила себе гнездо*. У истоветном значењу и с напоменом о негативној обојености овај фразеологизам смештен је у синонимске групе *укорениться* и *устроиться* у ССРЈ. Чланови низова *помещаться* и *утверждаться* у СРС јесу и глаголи *гнездиться* (доминанта *помещаться*) и *угнездиться* (доминанте *помещаться; утверждаться*), док је у ССРЈ глагол *угнездиться* део групе с доминантом *устроиться* и односи се на удобно смештање. Одређење гнезда као уточишта оправдава сврставање лексичких јединица *гнездо* и *гнездилище* у синонимске низове *вертеп* и *убежище* у СРС. Удубљена форма гнезда примарна је за његово уврштавање у низ *углубление*.

Дакле, у представљеним доминантама за синонимске низове у које је сврстана лексема *гнездо* присутне су све раније утврђене особине гнезда. Иако лексему *гнездо* садрже само у оквиру илустративних примера, додатне информације пружају низови са општом семантиком 'место (средиште) из којег се нешто шири' (Очаг (*гнездо*) заразы (доминанта *источник*) и 'већа количина предмета натрпаних на једном месту' (В этом селе избы стоят *гнездами* (доминанта *куча*), код којих је акценат на централизованости јединица у једној тачки. Реч је о крајње периферним и застарелим значењима лексеме *гнездо*. Посебну пажњу заслужује фразеологизам *осиное гнездо* (унутар низа с доминантом *средоточие*) који се као редукција пословице *осиного гнезда не тронь* првобитно односио на групу злобних и опасних људи ('общество злобных людей, тревожит которое небезопасно' (СРФ 1998: 116)), да би се проширио и на место њиховог боравка ('о скопище неприятных, исполненных

укрывать, принимать к себе, принимать под свой кров, принимать у себя, приютить; пристанодержательствовать (СРС).

⁴¹ *Источник* – *ключ, родник, начало, колыбель*. Очаг (гнездо) заразы. Рассадник православия. Ср. *начало* (СРС).

⁴² *Средоточие* – *центр, сердце, очаг, фокус, штаб, штаб-квартира* / о скоплении общественно вредных сил: *осиное гнездо* (ССРЈ 2001: 480).

⁴³ *Куча* – *ворох, громада, груда, горка, кипа, купа, сугроб; скирд, стог, омет*. Тела лежали грудaми. В этом селе избы стоят гнездами. Деревья стоят кучами. Стог (скирд) сена. Кладь (одонье, одонья, зарод) хлеба. Омет соломы. Ср. *стадо, толпа* (СРС).

⁴⁴ *Углубление* – *борозда, воронка, впадина, выбоина, выбои, избоина, вымоина, ухаб, выемка, глубь, гнездо, дупло, жерло, ложка, колдобина, котловина, лоно, лунка, ниша, очко, полость, паз, ячейка; яма, ямина, канава, канал, овраг, ров, рытвина, буерак, яр; долина, ложбина, лощина, ущелье, расщелина, расселина, пещера, грот, нора*. Ср. *бездна, морщина* и *отверстие* (СРС).

⁴⁵ О фразеологизмима који се овде помињу биће речи и у параграфу 2.6.

злости по отношению друг к другу или общественно вредных, враждебно настроенных людей, об их жилище, местонахождении и т. п.'). И овде је, као и код значења 'тајно место окупљања људи с криминалним или другим лошим намерама', гнездо изгубило позитивне компоненте, те се може говорити о трансформацији посредством појмовне метонимије: СКРИВЕНО, ОПАСНО МЕСТО ЗА СКРИВЕНЕ, ОПАСНЕ ЉУДЕ И РАДЊЕ.

2.5. АСОЦИЈАТИВНО ПОЉЕ *ГНЕЗДО*. Анализа асоцијативног поља *гнездо* вршена је на материјалу асоцијативног речника (*Русский ассоциативный словарь*, РАС, URL). Дато поље чине 102 реакције⁴⁶ (44 различите и 30 са учесталошћу 1).

Реакције испитаника на стимулус *гнездо* овде се групишу на основу когнитивне блискости, тј. претпостављеног узрока (мотивације) за повезивање стимулуса и реакције.

ОБИТАВАОЦИ ГНЕЗДА: *птицы* (21)⁴⁷, *кукушки*⁴⁸ (12), *птица* (6), *птичье* (4), *ворона* (5), *вороны* (3), *воронье* (3), *кукушка* (2), *птенец* (2), *птенцы* (2), *птиц* (2), *воробьиное* (1), *глухаря* (1), *грач* (1), *для птиц* (1), *куриное* (1), *ласточка* (1), *ласточки* (1), *ласточкино* (1), *орла* (1), *сороки* (1), *утиное* (1); *осиное* (5), *змеи* (1), *змеиное* (1); *корова*⁴⁹ (1);

Функција гнезда: *яйцо* (1);

Локација гнезда: *дерево* (2), *ветки* (1), *на дереве* (1);

Место обитавања људске породице или сама породица: *дом* (3), *очаг* (1), *дворянское* (1); *вить* (1), *свитое* (1);

Окружење: *тепло* (1), *теплое* (1), *укрытие* (1), *уют* (1), *родители* (1);

Тежња: *найти гнездо* (1);

Изглед: *на голове* (1);

Облик: *мех*⁵⁰ (1);

Прецедентни текст: *Пуаро*⁵¹ (1).

Као што се могло очекивати, гнездо је првенствено повезивано са птицама као његовим обитаваоцима, а од других животиња само с инсектима и гмизавцима, али у много мањој мери. Када је реч о човеку, највише одговора односи се на дом, породицу и амбијент који у њима влада, што је резултат повезивања гнезда са топлим, удобним и сигурним местом. Важан елемент концептуализације гнезда овде је и родна веза, тј. осећај припадности.

2.6. ГНЕЗДО У РУСКИМ ФРАЗЕОЛОГИЗМИМА. У изворима с најобимнијим чланцима за одредницу *гнездо* велики део фразеологизама и изрека ексцерпиран је из дијалекатског материјала, регионално је маркиран (в. БСРНС, БСРП)

⁴⁶ Овај број реакција, тј. учесника експеримента, сматра се довољним код истраживања у којем се употребљавају и други извори информација, чиме се омогућује прецизније описивање садржаја анализираниог појма (Стефановић 2022: 48).

⁴⁷ Бројеви у заградама показују број реакција.

⁴⁸ Дату реакцију могао је изазвати и назив филма *Пролетая над гнездом кукушки*.

⁴⁹ Вероватно је реч о асоцијацији на дечју песму *Гнездо* (С. Жатин): «Я нашел гнездо коровы! Ловко прячутся они!» (<https://babypoems.ru/stihi/sergey-jatin-gnezdo?ysclid=m5txhqo-tex951014631>).

⁵⁰ Ова реакција посредно је мотивисана округлим обликом гнезда. Има се у виду крзно као материјал од којег се праве кревети за псе у форми гнезда.

⁵¹ Главни јунак приче А. Кристи *Осиное гнездо*.

и одсликава засебну језичку слику света. Дескриптивни речници савременог руског књижевног језика у илустративном делу чланака бележе фразеологизме *осиное гнездо* и *свить (себе) гнездо*. Фразеолошки речници у којима су првенствено представљени шире распрострањени фразеологизми, поред наведених, садрже и следеће јединице: *вылетать (вылететь) из гнезда*; *дворянское гнездо*; *птенцы гнезда Петрова*; *родимое гнездо*; *родовое гнездо*. Неки од ових фразеологизама већ су помињани, али ће бити уврштени и у наредну анализу. У датим фразеологизмима *гнездо* је:

1) 'породица, дом, огњиште, породични посед': *вылетать (вылететь) из гнезда* ('оставлять родительский дом, становится самостоятельным' (ФССРЯ 2014: 102)); *дворянское гнездо* (*устар.* 'о дворянской семье, усадьбе' (ФЕДОРОВ 2008: 139)); *родимое гнездо* ('место, где кто-либо родился и вырос; родной дом' (ФЕДОРОВ 2008: 139)); *родовое гнездо* ('место, где жили предыдущие поколения предков' (ФСРЯ 2003: 106)); *свить себе гнездо* (*разг.* 'устроить уютное жилище, завести семью' (ФСРЯ 2003: 106));

2) 'место где се нешто или неко укоренеује': *свить себе гнездо* (*перен.* 'утвердиться, укорениться в ком-либо, чем-либо' (ФСРЯ 2003: 106); 'завестись, поселиться, расплодиться где-н.' (УШАКОВ));

3) 'место окупљања лоших, опасних људи и сами људи': *осиное гнездо* (*разг. презр.* 'о жилище, скопище общественно вредных, опасных людей' (ФЕДОРОВ 2008: 139));

4) 'група истакнутих људи окупљена око некога': *птенцы гнезда Петрова* ('о плеяде соратников великого русского царя Петра I' (ФССРЯ 2014: 494)).

3. ДИСКУСИЈА И ЗАКЉУЧАК. У овом раду намера је била да се установи што потпунија слика о гнезду коју пружају различити лексикографски извори савременог руског књижевног језика. Речнички подаци о лексеми *гнездо* (њена значења, етимологија, деривати, синонимски низови с њеним учешћем, фразеологизми с компонентом *гнездо*, информације садржане у истоименом асоцијативном пољу) пружили су добар основ за опис 'гнезда', који уједно представља реконструкцију овог фрагмента руске језичке слике света. Праћењем мотивације за именовање различитих денотата речју истог звучног састава могло се утврдити које су особине гнезда као објекта физичког света биле доминантне у том процесу.

У етимологији лексеме *гнездо* указује се на првобитну везу између седења, тј. боравка птица на одређеном месту и продужетка врсте као основне функције гнезда. У примарном значењу лексеме *гнездо* ('место које птице и друге животиње праве (уређују) и користе за извођење потомства'), акценатују се физички (*птицы / животные устраивают, приспособливают, вьют гнездо; под крышей, в дупле, на дереве*) и функционални аспект гнезда (*для кладки яиц, для высидывания птенцов, для зимовки, для хранения запасов*), што потврђују и примери употребе. Иако су исти аспекти присутни и у дефиницијама човековог дома⁵², асоцијативно повезивање птичјег и људског места обитавања темељи се на вредносним особинама (осећају топлине, при-

⁵² В. анализу појма 'дом' у (Бартмињски 2011: 219–243), чијим се резултатима овде делимично користимо.

ности, сигурности, заштићености) које се приписују гнезду, те оно поприма и друштвени аспект: *свить себе гнездо, покинуть гнездо, родное гнездо, родовое гнездо*.

Према анализираном речничком материјалу, основну садржину која дефинише лексему *гнездо* чине домени МЕСТО (гнездо као објекат, простор), ДОГАЂАЈ (боравак) и они који учествују у ДОГАЂАЈУ (птичја / животињска породица). Из основне структуре 'птице / животиње бораве у њима прилагођеном објекту (простору)' изводе се остали семантички садржаји лексеме *гнездо* мењањем лексичко-семантичких реализација домена, на пример: 'људи бораве у простору у којем се осећају пријатно' (*теплое семейное гнездо*), 'људи бораве у простору у којем се осећају заклоњено' (*разбойничье гнездо, пулеметное гнездо*), 'више биљака или предмета налази се на истом простору на малом растојању' (*гнездо груздей, гнездо руды*). Дати садржаји у корелацији су с особинама гнезда које су уочљиве или важне човеку (па му их он приписује) и које чине мотивациони основ за асоцијативно повезивање и преношење номинације с једног појма на други. Сходно томе, именовање различитих елемената ванјезичке стварности истим језичким знаком код лексеме *гнездо* најчешће је резултат метафоричких и метонимијских трансформација, лексичких и појмовних. Семантички садржај лексеме *гнездо* богатио се захваљујући метафоричким преношењима која се темеље на асоцијативном повезивању гнезда с: 1) човековим местом становања или боравка (без обзира на разлоге или на трајање); 2) местом на којем су груписане истоврсне јединице; 3) улегнућем у које се нешто умеће. Посредством метонимијске трансформације *месѠо* → *они који бораве на Ѡом месѠу* назив *гнездо* пренео се на станаре гнезда и људе који потичу из истог дома.

У творбено-семантичким дериватима и синонимима лексеме *гнездо*, као и у фразеологизмима чији је она део потврђују се особине гнезда издвојене при анализи речничких значења, али су неке од њих у дериватима и синонимима очигледније (*теплое гнездышко, свить себе гнездо*).

Анализа асоцијативног поља *гнездо* показује да је у језичкој свести данашњих говорника руског језика фокус на ономе ко обитава у гнезду. Много ређе гнездо се доживљава као метафора породичне блискости и заједничког живота који почива на међусобној повезаности. Приметно је и да материјал добијен анкетирањем није информативан као поједини делови корпуса. На то је сигурно утицао мањи број испитаника у поређењу с другим асоцијативним пољима, која углавном садрже око 500 реакција. Осим тога, у асоцијативном пољу, по правилу, најзаступљеније су реакције које су повезане с оним што је најактуелније у свакодневном животу испитаника, па се у оваквим случајевима добијају само најважније одлике стимулуса.

Опис слике гнезда у савременом руском језику извршен је и с намером да послужи као полазиште за будуће анализе које би омогућиле поређење добијених резултата са ситуацијом у народној култури или другим словенским језицима, што ће бити наредни корак у истраживању 'гнезда' као сегмента језичке слике света.

ИЗВОРИ

- Аникин: А. Е. Аникин. *Русский этимологический словарь*, 11. Москва: Институт русского языка им. В. В. Виноградова РАН; Новосибирск: Институт филологии Сибирского отделения РАН; Санкт-Петербург: Нестор-История, 2017.
- ГЭ 1986/2 ЕФРЕМОВА: *Большая российская энциклопедия* (гл. ред. С. Л. Кравец). Научно-образовательный портал «Большая российская энциклопедия». <<https://bigenc.ru/c/gnezdo-v-zhivotnovodstve>> Аникин 201727dc2e> 27.10.2024.
- БСРНС: В. М. Мокиенко, Т. Г. Никитина. *Большой словарь русских народных сравнений* (под общ. ред. В. М. Мокиенко). Москва – Санкт-Петербург: ОЛМА Медиа Групп, 2008.
- БСРП: В. М. Мокиенко, Т. Г. Никитина. *Большой словарь русских поговорок* (под общ. ред. В. М. Мокиенко). Москва: ОЛМА Медиа Групп, 2007.
- БСЭ: *Большая советская энциклопедия* (гл. ред. А. М. Прохоров), 5, 11. Москва: Советская энциклопедия, 1971, 1973.
- БТС: *Большой толковый словарь русского языка* (гл. ред. С. А. Кузнецов). Санкт-Петербург: НОРИНТ, 2000.
- БЭС: *Биологический энциклопедический словарь* (гл. ред. М. С. Гиляров). Москва: Советская энциклопедия, 1986.
- ГЭ: *Горная энциклопедия* (гл. ред. Е. А. Козловский), 2. Москва: Советская энциклопедия, 1986.
- Даль: В. И. Даль. *Толковый словарь живого великорусского языка* (под ред. А. Н. Филиппова), 1, 3. Москва: РИПОЛ классик, 2006.
- ЕФРЕМОВА: Т. Ф. ЕФРЕМОВА. *Новый словарь русского языка. Толково-словообразовательный*. Москва: Русский язык, 2000. <<https://lexicography.online/explanatory/efremova/>> 16.10.2024.
- МАС: *Словарь русского языка: в 4-х тт.* (под ред. А. П. Евгеньевой). Москва: Русский язык, Полиграфресурсы, 1999. <<https://lexicography.online/explanatory/mas/>> 16.10.2024.
- НКРЯ: Национальный корпус русского языка <ruscorpora.ru> 17.10.2024.
- РАС: Ю. Н. КАРАУЛОВ и др. *Русский ассоциативный словарь*. Москва: АСТ, Астрель, 2002. <<http://tesaurus.std-555.ist.mospolytech.ru/dict/>> 20.10.2024.
- СД: *Славянские древности. Этнолингвистический словарь 1* (под ред. Н. И. Толстого). Москва: Международные отношения, 1995.
- СМ: *Словенска миѠологија. Енциклопедијски речник* (ред. Светлана М. Толстој, Љубинко Раденковић). Београд: Zepher Book World, 2001.
- СРС: Н. АБРАМОВ. *Словарь русских синонимов и сходных по смыслу выражений*. Москва: Русские словари, 1994. <<https://lexicography.online/synonymy/abramov/>> 27.10.2024.
- СРФ: А. К. БИРИХ, В. М. МОКИЕНКО, Л. И. СТЕПАНОВА. *Словарь русской фразеологии. Историко-этимологический справочник* (под ред. В. М. Мокиенко). Санкт-Петербург: Фолио-Пресс, 1998.
- ССП: Х. Н. АБРИКОСОВ и др. *Словарь-справочник пчеловода*. Москва: Государственное издательство сельскохозяйственной литературы, 1955.
- ССРЯ: З. Е. АЛЕКСАНДРОВА. *Словарь синонимов русского языка: Практический справочник, ок. 11000 синонимических рядов*. Москва: Русский язык, 2001.
- СХЭС: *Сельскохозяйственный энциклопедический словарь* (гл. ред. В. К. Месяц). Москва: Советская энциклопедия, 1989.
- ТИХОНОВ: А. Н. ТИХОНОВ. *Словообразовательный словарь русского языка*, 1–2. Москва: Русский язык, 1990.
- Трибуна: <<https://www.tribuna.nad.ru/sokol-zhirinovskogo-vernulsya-v-partijnoe-gnezdo/?ysclid=mczwwuy4k52293207867>> 12.07.2025.
- УШАКОВ: *Толковый словарь русского языка* (под ред. Д. Н. Ушакова). Москва: Советская энциклопедия – ОГИЗ – Государственное издательство иностранных и национальных словарей, 1935–1940. <<https://lexicography.online/explanatory/ushakov/?ysclid=meyspih1xs850622170>> 16.10.2024.
- ФЕДОРОВ: А. И. ФЕДОРОВ. *Фразеологический словарь русского литературного языка: ок. 13000 фразеологических единиц*. Москва: Астрель – АСТ, 2008.
- ФС: В. Ф. ШПЕРК. *Фортификационный словарь* (ред. В. С. Амитров). Москва: ВИА, 1946.
- УШАКОВ, URL< <https://litlife.club/books/139465/read?ysclid=mftra7d15b3581337950&page=32>> 12.07.2025.

- ФСРЯ: И. В. Федосов, А. Н. Лапицкий. *Фразеологический словарь русского языка*. Москва: ЮНВЕС, 2003.
- ФССРЯ: Ю. А. Ларионова. *Фразеологический словарь современного русского языка*. Москва: Аделант, 2014.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- БАРТМИЊСКИ, Жежи. *Језик – слика – свей*. Београд: SlovoSlavia, 2011.
- ВИНОГРАДОВ, В. В. *Русский язык (Грамматическое учение о слове)*. Москва: Высшая школа, 1986.
- ГОРТАН-ПРЕМК, Даринка. *Полисемја и орјанизација лексичкој сисџема у срјскоме језику*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2004.
- ДРАГИЋЕВИЋ, Рајна. *Лексиколоџика срјској језика*. Београд: Завод за уџбенике, 2007.
- ДРАГИЋЕВИЋ, Рајна. *Лексиколоџика линџвокулџуролоџика*. Нови Сад: Матица српска, 2024.
- КОВАЧЕВИЋ, Милош. *Сџилисџика и џрамаџика сџилских фиџура*. Београд: Јасен, 2015.
- ЛЕЈКОФ, Џорџ, Марк Џонсон. О појмовној метафори. Катарина Расулић, Душка Кликовац (ур.). *Језик и сазнање. Хресџомаџија из коџниџивне линџвистџике*. Београд: Филолошки факултет, 2014, 273–305.
- МАСЛОВ, Ю. С. *Введение в языкознание*. Москва: Высшая школа, 1987.
- РАДЕН, Гинтер, Золтан Кевечеш. Ка теорији метонимије. Катарина Расулић, Душка Кликовац (ур.). *Језик и сазнање. Хресџомаџија из коџниџивне линџвистџике*. Београд: Филолошки факултет, 2014, 307–336.
- СОКОЛОВА, Т. С., Г. Н. Старикова. Метафорический термин *гнездо* и его производные в русистике. *Вестник Томского государственного университета* 448 (2019): 75–82.
- СТЕПАНОВ, Юрий. *Константы: словарь русской культуры*. Москва: Академический проект, 2004.
- СТЕФАНОВИЋ, Марија. *Улавирниџу речи: оџлеџи из руске и срјске коџниџивне семанџике*. Нови Сад: Филозофски факулте у Новом Саду, 2022.

*

КЛИКОВАС, Duška. *Metafore и mišljenju и jeziku*. Beograd: Biblioteka XX vek, 2004.

Драгана Попович
Дарја Войводић

ГНЕЗДО В РУССКОЙ ЯЗЫКОВОЙ КАРТИНЕ МИРА: АНАЛИЗ НА МАТЕРИАЛЕ ЛЕКСИКОГРАФИЧЕСКИХ ИСТОЧНИКОВ

Резюме

В настоящем исследовании проводится анализ семантического содержания лексемы *гнездо* в русском языке с целью выявления мотивации как первичной, так и вторичной номинации. Особое внимание уделяется процессам расширения значения, осуществляемым преимущественно через метафорические и метонимические трансформации, рассматриваемые как когнитивные и языковые механизмы концептуализации действительности. Исследование опирается на лексикографические и психолингвистические источники и охватывает анализ значений, этимологии, словообразовательных дериватов, синонимов, ассоциаций и фразеологизмов. Установлено, что лексема *гнездо* является многозначной: основное значение связано с местом, где птицы откладывают яйца и выводят птенцов, а переносные значения обозначают семью, дом, убежище и др., а также относятся к специализированным терминам из различных областей. Концепт 'гнездо' охватывает такие элементы, как «место», «скрытость», «уют», «общность», а также «тайность» и «опасность» в негативных контекстах. Анализ ассоциативного поля показывает, что в языковом сознании современных носителей понятие 'гнездо'

все чаще сводится к его первичному, зоологическому значению, а гораздо реже воспринимается метафорически. Данное описание образа гнезда в современном русском языке может послужить отправной точкой для будущих анализов, которые позволили бы сравнить полученные результаты с ситуацией в народной культуре или в других славянских языках, что станет следующим шагом в исследовании гнезда как сегмента языковой картины мира.

Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за славистику
Др Зорана Ђинђића 2, 21000 Нови Сад, Србија
dragana.popovic@ff.uns.ac.rs
darja.vojvodic@ff.uns.ac.rs

(Примљено: 16. јуна 2025;
прихваћено 4. новембра 2025)